

Драгић М. ЖИВОЛИНОВИЋ
Историјски институт
Београд

КАРЕЈСКЕ ХРИСОВУЉЕ СТЕФАНА ДУШАНА*

Крајем 1345. године краљ Стефан Душан проглашава се за цара, а на Васкрс 1346. свечано се крунише у Скопљу. Узимање царског наслова било је природна последица великих освајања на рачун Византијске државе која је у претходних неколико година извршио српски владар¹. Међу територијама које су укључене у Српско царство нашла се од јесени 1345. и монашка република на Атосу². Тако је Хиландар, једини пут у својој историји, дочекао да потомак његових оснивача прошири своју очевину и до међа српске обитељи на Светој Гори.

Сасвим је природно што је у клими свеопште експанзије српске државе и друштва Хиландар, а са њим и други светогорски манастири, био предмет посебне пажње силног владара „Србљем и Гр-

---

* Рад настао као резултат рада на пројекту Министарства за науку, технологије и развој *Историја српског средњовековног права* (Ев. бр. 1418).

¹ О Душановим освајањима и царском крунисању в. детаљно у *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 513-523 (Б. Ферјанчић), 541-544 (С. Ћирковић-Р. Михаљчић); К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978, 214-226.

² У новембру 1345. Душан издаје општу хрисовуљу свим атонским манастирима којом им потврђује сва претходна права, слободе и повластице и одобрава њихов захтев да се у монашким молитвама византијски цар спомиње пре српског владара. Документ је објављен у 'Αρχάδιος Βατοπέδινος, 'Αγιορειτικά 'Ανάλεκτα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου, Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς III (Θεσσαλονίκη 1919) 331-333 (n° 31); Μ. Lascaris, *Actes serbes de Vatopédi*, *Byzantinoslavica* 6 (1935) 173-174 (n° 1); Α. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, 30-34, n° V (= *Грчке повеље*). О приликама које су пратиле српску владавину над Светом Гором Атонском уп. Д. Кораћ, *Света Гора под српском влашћу (1345-1371)*, ЗРВИ 31 (1992) 15-179.

ком³. И сама Келија светог Саве Јерусалимског у Кареји осетила је наклоност првог српског цара, о чему нам сведоче три сачуване Душанове златопечатне повеље за ову испосницу из 1348. године⁴. Настанак ових хрисовуља везан је за несвакидашњу епизоду српске историје – деветомесечни боравак српског суверена на Светој Гори⁵.

Велика најезда „црне смрти“ која је погодила Европу крајем четрдесетих година XIV века приморала је цара Душана да се са пороциом склони на Атос⁶. Боравак царице Јелене значио је кршење одредбе светогорског типика *Трагоса* којом се изричито забрањивао

---

³ Сачувано је 17 Душанових повеља светогорским манастирима на грчком језику. Уп. *Грчке повеље*, n° V-IX, XI-XIII, XV-XVIII, XXII, XXV; P. Lemerle, A. Solovjev, *Trois chartes des souverains serbes conservées au monastère de Kutlumus*, *Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum)* XI (Belgrade 1940) 130-134; V. Kravari, *Nouveaux documents du monastère Philothéou*, *Travaux et mémoires*, 10, Paris 1987, 298-308. О Душановим светогорским исправама на старом српском језику в. *Archives de l'Athos XII. Actes de Saint-Pantéléimon*, édition diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, 157-167. Хиландарске повеље првог српског цара в. у Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у архиву манастира Хиландара*, Хиландарски зборник, 10, Београд 1998, 16-132 passim (= Синдик, *Акта*).

⁴ Прва је издата у Чахри код Скопља (Хил. 31), а друге две у Прилепу (Хил. 149 и Хил. 30). Хрисовуља из Чахре објављена је у С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, СКА, Посебна издања, књ. XXXVII, Београд 1912, 472-474 (извод) (= *Зак. спом.*); Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, *Источник* 31-32 (1999) 7-8. Најопширнија хрисовуља (Хил. 149) уједно је и најчешће публикована: Д. Авраамовић, *Описаніе древностѣй србски у Светой (атонској) Гори с XIII литографиранихъ таблица*, Београд 1847, 44-47; F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae* 1858, 136-139, n° CXVII (= MS); Арх. Леонид, *Историческое описаніе сербской царской лавры Хиландаря отношенія къ царствамъ сербскому и русскому*, Москва 1868, 56-59 (извод); *Зак. спом.*, 469-471 (извод); В. Korablev, *Actes de Chilandar, deuxième partie, Actes slaves*, *Византийскій временник*, приложение къ XIX тому, С. Петербургъ 1915, 498-501, n° 39 (= *Chil. sl.*). Најмања хрисовуља (Хил. 30) је све до скоро, неоправдано, сматрана варијантом претходне исправе, па је тек недавно објављена у Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији светог Саве Јерусалимског (Хил. 30)*, *Стари српски архив* I (2002) 69-78.

⁵ Од августа 1347. до априла 1348. године. Уп. G. Soulis, *Tsar Stephen Dušan and Mount Athos*, *Harvard Slavic Studies* II (1954) 130, nap. 17; Г. Острогорски, *Српска област после Душанове смрти*, *Византија и Словени*, Сабрана дела, књига четврта, Београд 1970, 566 (и у: Посебна издања Византолошког института, књ. 9, Београд 1965, 108); М. Живојиновић, *De nouveau sur le séjour de l'empereur Dušan à l'Athos (À propos d'une nouvelle publication: Actes de Lavra IV)*, *ЗРВИ* 21 (1982) 123.

⁶ М. Живојиновић, *De nouveau sur le séjour*, 124; Д. Кораћ, *Света Гора под српском влашћу*, 118-119; Ђ. Трифуновић, *Цар Душан о свом боравку на Светој Гори*, *Источник* 31-32 (1999) 18.

боравак жена на освештаном тлу монашке државе. Но, озбиљност ситуације и Душанов ауторитет омогућили су царској породици да проведе дуже време у релативно сигурном заклону Свете Горе. Наравно, Јелена је водила рачуна да се не експонира превише, о чему говори и запис из кога сазнајемо да је она дошла на Гору Атонску *не јавѣ, нь некако прѣмощдро и покръвено*⁷.

О бављењу царске породице на Светој Гори, изузимајући спорадичне помене у аренгама две исправе на грчком језику⁸, приповеда експозиција која се у веома сличном облику јавља у неколико Душанових српскословенских хрисовуља – у три документа за Карејску келију, у повељи Хиландару о даривању села Потолино из 1348.⁹ и у општој хиландарској повељи из исте године у којој су побројана сва манастирска имања у „Србији и Романији“¹⁰. Повеља којом цар на интервенцију свог братучеда Војихне потврђује даривање села Потолино у долини Струме манастиру Хиландару једина је међу ових пет исправа на старом српском језику која је од свих истраживача прихваћена као несумњиво аутентична. Стога је неопходно да се позабавимо веродостојношћу (и оригиналношћу) карејских хрисовуља. Пре него што пређемо, међутим, на то питање, саопштићемо основне податке о овим повељама и њиховој садржини.

⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, III, Београд 1905, 40, н° 4935. Уп. Д. Кораћ, *нав. дело*, 119, нап. 280; Р. Грујић, *Царица Јелена и ћелија св. Саве у Кареји*, Гласник СНД 14 (1935) 51, нап. 48.

⁸ Хрисовуље Лаври светог Атанасија из децембра 1347. (издања: Т. Флоринскиј, *Афонские акты и фотографические снимки съ нихъ в собранияхъ П. И. Севастьянова*, Санкт Петербургъ 1880, 98-100; *Зак. спом.*, 491-493; *Грчке повеље*, 118-122, н° XVI; *Archives de l'Athos X. Actes de Lavra III (de 1329 à 1500)*, édition diplomatique par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svornos, D. Papachryssantou, Paris 1979, 37-39, н° 128) и манастиру Ватопеду из априла 1348. године (издања: Ἀρκάδιος Βατοπέδινος, *Ἀγιορειτικά Ἀνάλεκτα*, 218-221, н° 27; М. М. Губас, *Византијска εἰκονογραφία τῆς ἐν Ἄθω ἱερᾶς μονῆς Βατοπέδου*, EEBС 3 (1926) 234-237; М. Lascaris, *Actes serbes*, 174-177, н° 2; *Грчке повеље*, 140-146, н° XVIII).

⁹ Објављена у *Зак. спом.*, 424 (скраћено); А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до XV века*, Београд 1926, 132-135, н° 66. В. и Л. Славева, В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 197-198, н° 69 (= *Српски грамоти*); Синдик, *Акта*, 41-42, н° 32 (А 4/12).

¹⁰ Издата у *MS*, 140-141 (део аренге из повеље н° CXVIII и део диспозиције из повеље н° CXIX); Р. J. Šafarik, *Památky drevního písmenictví Jihoslvanuv*, Praha 1872, 99-103; *Зак. спом.*, 418-423 (скраћено); *Chil. sl.*, 493-497, н° 38; *Споменици за средневековата и поновата историја на Македонија*, III, уредник В. Мошин, Архив на Македонија, Скопје 1980, 425-446. Уп. и *Српски грамоти*, 194-195, н° 68.

***

Све три хрисовуље говоре о царевој посети Хиландару и светогорском управном средишту Кареји и поклањању хвостанског села Косорића Испосници светог Саве Јерусалимског. Извесне разлике постоје у стилу и дужини приповедања, садржају диспозитива, изгледу санкције, а и потписи се међусобно разликују.

Прва у низу је хрисовуља издата на Чахри код Скопља (Хил. 31), сачувана на пергаменту димензија 341 x 1003 mm, а налази се у Архиву манастира Хиландара под бројем 31, топографска сигнатура А 4/11. Текст броји 65 редова (заједно са потписом), исписаних уставним писмом и црним мастилом са изузетком почетног иницијала в, слова с у речи село, речи слово, хрисовоулоу, словеса, хрисовоуль и потписа који су изведени киноваром¹¹.

Хрисовуља почиње аренгом чије су прве речи: Всеч(ь)ствно и добродѣтел'но. разум'но и достоѣп'но. б(ог)а і ѡ(тѣ)ца савашѡа прославити, а даље се разрађује тема о потреби прослављања Бога којој удељује своју милост „пророцима и апостолима и мученицима, светитељима и преподобнима и свему народу православља“¹². Нарочито се истичу божанске основе царске власти и неопходност праведне владавине¹³. Следи интитулација (азъ въ х(рист)а б(ог)а бл(а)говѣр'нїи и б(о)г(о)мъ постав'лении стефанъ ц(а)рь. в'сѣмъ ср'блѣм' и гр'комъ и запад'нѣи странѣ. рекоу же ал'ванїи, и поморию, и в'семоу дисоу) у којој српски владар, тврдећи да му је царски наслов од Бога дарован, подвлачи легитимност свог положаја¹⁴. Потом долази експозиција у којој цар најпре каже како је захваљујући милости Божјој „напредовао у свом отачаству“ и „назвао се изданак доброг корена светих родитеља, светог Симеона Немање и светитеља Саве“, затим наглашава да царство дугује наклоности Господа и Богородице и молитвама светих предака¹⁵. Из даље нарације сазнајемо о царевом старању за светогорске манастире и о даривањима која им је учинио за време боравка на Атосу. Душан потом говори о Ке-

---

¹¹ Описи су дати у *Српски грамоти*, 179-180, н°60; Синдик, *Акта*, 40-41, н° 31 (А 4/11). Фотографије су похрањене у Архиву Српске академије наука: АСАНУ 8876.Ж.58 а, б; доступни су и одлични снимци документа у Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 13-17.

¹² Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 7, ред. 1-6.

¹³ *Ibid.* 7, ред. 6-10.

¹⁴ *Ibid.* 7, ред. 10-12.

¹⁵ *Ibid.* 7, ред. 12-19.

лији светог Саве Јерусалимског и својој жељи да и њој материјално помогне¹⁶. Пошто су га за то усрдно молили и царица Јелена и бивши игуман Хиландара јеромонах Арсеније, цар одлучује да услиши њихове молбе и заједно са сином, краљем Урошем, дарује испосници село Косориће **съ в'сѣми засел'ци** и целокупним сеоским атаром. На то се надовезују имунитетне одредбе којима се нови посед Карејске исихастирије ослобађа свих царских дажбина и „свих малих и великих работа“ и ставља под искључиву јурисдикцију Келије светог Саве. За овим следи одлука којом царица Јелена стиче право да буде други ктитор келије и по свом нахођењу поставља њеног старешину, али **съ оупрошениемъ и бл(аго)с(ло)в(е)ниемъ хїлан'дар'скїмъ**. На крају диспозитива цар потврђује обавезе Хиландара и Српске цркве према келији и налаже њихово редовно испуњавање¹⁷. После диспозитије долазе промулгација(и **сие златопечат'ное СЛОВО ц(а)рств(а) ми**) и санкција у којој Стефан Душан најпре моли оне који би га наследили на престолу да поштују његову хрисовуљу, а затим проклиње све оне који би се, подстакнути од ђавола, усудили да погазе његове одлуке¹⁸. На самом крају су короборација (**сега рад[и] напис(а) се сїи ХРИСОВОУЉЪ вѣ ѡкр(ь)стнои ст'ранѣ, града скопїа. стоещоу ц(а)рствоу ми на чахри**), датум (**в(ь) лѣт(о) · 5 · ѡ · н̄5 · ин'дикта · а ·**) и потпис (**· ꙗ · СТ(Е)ФАНЪ ВѢ Х(РИ)С(Т)Я Б(ОГ)Я БЛ(А)ГОВѢРНИ ЦАРЬ · ꙗ ·**)¹⁹, док печат недостаје.

Прва од две карејске хрисовуље Стефана Душана издате у Прилепу (Хил. 149), уједно и најопширнија у читавом даровном корпусу за Келију светог Саве Јерусалимског, налази се на пергаменту димензија 285-290 x 602 mm и чува у Хиландарском архиву под бројем 149/151, топографска сигнатура Свт. 11²⁰. Текст повеље има 144 реда (рачунајући ту и дворедни потпис), исписаних уставним писмом и црним словима. Само су крст симболичке инвокације, потпис, крстови пре и после њега, иницијали²¹, речи **слово, хрисову-**

¹⁶ *Ibid.* 7-8, ред. 20-29.

¹⁷ *Ibid.* 8, ред. 29-53.

¹⁸ *Ibid.* 8, ред. 53-61.

¹⁹ *Ibid.* 8, ред. 61-64.

²⁰ Описи су дати у *Српски грамоти*, 180-181, н° 61; Синдик, *Акта*, 127, н° 149/151 (Свт. 11). Постоји фотографија у Архиву Српске академије: АСАНУ 7903а/27.

²¹ **Достоѡлѣпно** (1. ред), **Тѣмже** (17. ред), **И** (90, 109, 124, 125, 127. и 131. ред), **Село** (96. ред), **Моли** (113. ред), **Такожде** (115. ред), **Всемоу** (120. ред), **Таковааго** (132. ред), **Написа** (140. ред), **Въ** (142. ред). АСАНУ 7903а/27.

лоу, ц(а)ремь, ц(а)р(и)цею, ц(а)рю и последње две цифре године од стварања света (· н̄с̄·) написани црвеним мастилом²².

Хрисовуља почиње симболичком инвокацијом и аренгом чији је почетак (·:·Достолѣпно и добродѣтелно и богоразоумно всегда славоу всилати богоу въ троици) нешто другачији него у Хил. 31, али се касније излагање две аренге у потпуности подудара²³. Ова аренга је у целини преузета из повеље цара Душана Хиландару о селу Поттолино, у којој се, вероватно, и први пут јавља²⁴. Интитулација и почетак нарације исти су као у претходној повељи²⁵. У наставку експозиције опширно се описује царева наклоност према „светим и божаственим црквама“, његова и царичина посета и даривање Хиландара и осталих атонских обитељи и њихов долазак у Кареју. Тада је, каже се у исправи, царица Јелена видѣвши ницетоу и велик недостатъчное Келије светог Саве Јерусалимског пожелела да постане други ктитор и покровитељ те испоснице²⁶. У диспозитиву Душан удовољава жељи своје супруге и дозвољава јој да по сопственој вољи и уз благослов манастирског братства изабере неког од хиландарских монаха за старешину исихастирије. Даље у повељи се каже како је, по повратку српског владарског пара у Хиландар, за старца Карејске млчалнице постављен бивши игуман поп Теодул. Потом сазнајемо да је цар, опет на молбу своје супруге, одлучио да исихастирији поклони хвостанско село Косориће са свим засеоцима (Днепољем, Дољанима, Чешковом и Челопецима), свим правима и читавим атаром²⁷. Имунитетне одредбе су идентичне као у Хил. 31, а за њима се каже да ће на овом поседу владати законъ сель хиландарьскихъ, као

²² Уп. АСАНУ 7903а/27.

²³ Већ од средине друге реченице садржаји су идентични. Хил. 31: и по того изволенню, дьжьстѣно и многоуваалимо. вспѣваемъ с(в)етоую и в(о)ж(ь)ств(ь)ноую тр(о)ицоу. wt нке же провьсия свѣт(ь) неизр(е)ченые славыи (Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 7, ред. 2-4). Хил. 149: Достолѣпно и добродѣтелно и богоразоумно всегда славоу всилати богоу въ троици... непрѣложноу и неразмѣсноу, трїисѣставноу и съвезначелноу и кдинославноу и единопрѣстолноу, wtъ нкеже просія свѣтъ неизреченнык славы (*Chil. sl.*, 498, ред. 1-6, н° 39).

²⁴ Уп. А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 132, н° 66. Да је повеља о селу Поттолино настала за време царевог бављења на Светој Гори и да је, стога, старија од Карејских хрисовуља показује Ђ. Трифуновић, *Цар Душан о свом боравку*, 19.

²⁵ *Chil. sl.*, 498, ред. 14-25, н° 39.

²⁶ *Ibid.* 498-499, ред. 25-66, н° 39.

²⁷ *Ibid.* 500, ред. 67-86, н° 39.

у Крушеву и другим хиландарским метохијама²⁸. Готово истим речима као у претходној исправи цар захтева од Хиландара и Српске патријаршије да поштују своје обавезе према Карејској испосници које су им прописали „свети ктитори“²⁹. Диспозиција се завршава Душановим новчаним даровима и поклонима у природи које прилаже Келији светог Саве *wtъ коуке царства ми*. Тако је прописано да млчалница сваке године добија 100 млетачких перпера, по 10 гуњева и кожуха, 10 пари обуће, 10 мехова сирења, 10 сирева, 50 спудова соли и соће од села Косорића које је раније убирала државна благајна³⁰. Промулгација је истоветна као у Хил. 31, а исто може да се каже и за санкцију, у којој је једино одступање од претходно разматране хрисовуље то што се ова назива *сїе записаник мною царемъ стефаномъ и царицею авгоустїею кѹра еленю*³¹, док је у Хил. 31 једноставно речено *сїи словеса*³². Исправу завршавају короборација (*написа же се сїи хрїсовуль стокцоу господиноу прѣвисокѡмоу царю въ великѡславнѣмъ градоу прилѣпѣ*), датум (*въ лѣто ·swns· индикта ·а·*) и потпис (*стефанъ въ христа бога благовѣрнъ царъ и самодръжць срѣвлемъ и грѣкомъ, поморию и западнии странѣ*), а печат недостаје³³.

Последња од три карејске хрисовуље Стефана Душана (Хил. 30), уједно и најкраћа, издата је такође у Прилепу. У Архиву мана-

²⁸ *Ibid.* 500, ред. 86-95, н° 39. О „закону села хиландарских“ обавештава нас повеља Стефана Душана од 2. маја 1355. године којом се Хиландару потврђују различита права и повластице. Према слову закона подложно становништво је у обавези да ради на манастирском имању два дана у недељи, два дана за јесење и један за пролећно орање и по један дан у време сенокоше и бербе винограда, као и да оврше све што је посејано и свезе у житницу (*Зак. спом.*, 431).

²⁹ *Chil. sl.*, 500, ред. 96-103, н° 39. Обавезе Хиландара наспрам његове келије у Кареји прописане су *Карејским типиком светог Саве* и састојале су се од годишњег давања 60 литара уља (Свети Сава, *Сабрана дела*. Прир. и прев. Т. Јовановић, Београд 1998, 6). Из акта архиепископа Никодима I из 1321/1322. сазнајемо да је свети Сава обавезао Српску цркву да сваке године испосници даје мазгу и 40 перпера (*Chil. sl.*, 444, ред. 190-193, н° 20). Краљ Милутин је једним, данас изгубљеним, документом повисио та давања, о чему сазнајемо из већ помињане Душанове повеље од 2. маја 1355. Нова годишња обавеза Српске цркве износила је 40 перпера, осам мазги и два кожуха, а патријарсима који то не би поштовали запређено је губитком права да у хиландарским метохијама убирају дажбине за себе (*Зак. спом.*, 431).

³⁰ *Chil. sl.*, 500-501, ред. 103-108, н° 39.

³¹ *Ibid.* 501, ред. 108-118, н° 39.

³² Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 8, ред 56.

³³ *Chil. sl.*, 501, ред. 118-123, н° 39.

стира Хиландара чувао се под редним бројем 30 препис из XVII века, у потпуности написан црним мастилом у 46 редова, који је сада изгубљен, али срећом постоје његове фотографије на основу којих је приређено једино издање ове исправе³⁴.

На почетку златопечатне повеље стоји крст симболичке инвокације, а за њим следи аренга истоветна оној у Хил. 149³⁵. Интитулација је нешто краћа него у прве две карејске хрисовуље, односно Душан се титулише као *въ Х(ри)с(та) Б(ог)а вл(а)говѣрнїи и Б(о)гом(ъ) поставлєнїи Стефанъ ц(а)рѣ въсем Срьблєм и Гркомъ и Западнии стране*³⁶; другим речима у односу на Хил. 31 и Хил. 149 недостају „Албанија, Поморје и сав Дис“³⁷. После интитулације долази експозиција која се у потпуности заснива на наравији претходне исправе и доноси исте податке изражене на сличан начин. Разлика је у томе што је наравија Хил. 30 битно скраћена, што је сасвим разумљиво када се има у виду да је ова повеља више него три пута мања од Хил. 149³⁸. Диспозиција је слична као у Хил. 149, а нова је одредба којом цар поклања Хиландарској болници ловиште Оркињарије на мору. Наводе се и границе тог имања које је Душан купио од Мартирија, старешине Алипијског манастира на Светој Гори³⁹. Диспозитив завршава Душанова одлука да се Келији светог Саве Јерусалимског сваке године даје 100 венецијанских перпера *ѡт коѡки ц(а)р(ъ)ств(а) ми*⁴⁰. Промулгација је иста као у прве две карејске повеље, а санкција је веома слична и нешто краћа пошто је из ове хрисовуље изостављено поређење са Јудом и парафраза клетве из Мт. 27:25 (*крѡвь его на нихъ и на чедѣхъ ихъ*)⁴¹. После санкције долази короборација која се разликује од оних у претходним повељама јер

³⁴ Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 71-73. В. стр. 69-70. о историјату документа и 70-71. о старијој литератури.

³⁵ Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 71, ред. 1-14. Детаљније о аренги Хил. 30 в. *исто*, 75.

³⁶ Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 71, ред. 14-16.

³⁷ Уп. Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 7, ред. 10-12 (Хил. 31) и *Chil. sl.*, 498, ред. 14-17, н° 39 (Хил. 149).

³⁸ Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 71-72, ред. 16-45.

³⁹ *Ibid.* 72-73, ред. 46-61.

⁴⁰ *Ibid.* 73, ред. 61-63. У односу на Хил. 149 избачена су давања у натури. Уп. *Chil. sl.*, 500-501, ред. 104-108, н° 39.

⁴¹ Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 73, ред. 61-71. За санкције у претходним повељама уп. Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 8, ред. 54-61 (Хил. 31) и *Chil. sl.*, 501, ред. 108-118, н° 39 (Хил. 149).

се употребљава појам *записаник*, а не *хрисовуљ*⁴². Исправу завршавају датум (ВЪ ЛѢТ(О) · *ṡw̄ns̄* · ИНДИКТО · *·а̄* ·) и потпис (⋈ СТѢФАНЪ ВЪ Х(РИ)С(Т)А Б(О)Г(А) БЛ(А)ГОВѢРНИ Ц(А)РЬ СРЪБЛІЕМ И ГРЪКОМ [И] ПОМ(О)РИЮ), док печат није сачуван⁴³.

***

Међу истраживачима српског средњег века постојала су, и још увек постоје, опречна мишљења када су у питању аутентичност и оригиналност карејских хрисовуља Стефана Душана. У аутентичност докумената Хил. 31 и Хил. 149 није сумњао Стојан Новаковић, што се види из чињенице да је оба издао (Хил. 30 је доживљаван као варијанта Хил. 149, па није ни узиман у обзир за публикавање), а сличног става био је и Љубомир Ковачевић који је намеравао да објави Хил. 31. Доцније су се, међутим, појавиле сумње у веродостојност ових даровница код Георгија Острогорског, Душана Синдика и Симе Ћирковића, док се Душан Кораћ није децидно одредио по овом питању већ је начелно истакао како је „анализа поседа који се повељом потврђују као манастирско власништво најважнији пут за одређивање веродостојности једног документа“⁴⁴. Пре него што посветимо пажњу анализи поседа из наших повеља, погледајмо на чему се темеље сумње наведених аутора.

Расправљајући о употреби титула автократора и самодршца у Византији и словенском свету Острогорски закључује да Стефан Душан као цар није користио наслов самодршца приликом потписивања аката. Његов је став да не постоји „ниједна очувана аутентична повеља цара Душана у којој би се ова титула налазила у потпису“⁴⁵. Све четири повеље које се приписују цару Душану, а на којима се јавља титула самодршца (једна од њих је и Хил. 149), јесу фалсифика-

⁴² Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 73, ред. 71-73.

⁴³ *Ibid.* 73, ред. 73-75.

⁴⁴ Д. Кораћ, *Света Гора под српском влашћу*, 84. О ставу осталих уп. Г. Острогорски, *Автократор и самодржац*, Византија и Словени, Сабрана дела, књига четврта, Београд 1970, 333 (и у: Глас СКА CLXIV (1935) 154); Синдик, *Акта*, 127, п^о 149/151 (Свт. 11); С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован (Проблем аката српске царске канцеларије)*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ, књ. ХCV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 63, 65, 67 (= Ћирковић, *Игуман Јован*).

⁴⁵ Г. Острогорски, *Автократор и самодржац*, 333.

ти, сматра Острогорски⁴⁶. Што се тих повеља тиче, ако за тренутак оставимо по страни карејску хрисовуљу Хил. 149, за две од њих, манастиру Хиландару од 12. децембра 1347. и 26. априла 1348, са сигурношћу се може рећи да су фалсификати⁴⁷. Унутрашњи подаци из повеље манастиру светог Николе у Добрушти, поред очигледно погрешног датума, показују да би им се, ипак, можда могло поклонити поверење⁴⁸.

Синдик сматра да хрисовуља Хил. 149 представља интерполирани прелипис, мада не каже у чему се састоји та интерполација, и наглашава да је њен „потпис танким словима што није уобичајено у дворским канцеларијама“⁴⁹.

Ћирковић је мишљења да су карејске хрисовуље „подложне сумњи“ и да ни у ком случају „немају обележја оригинала“. Као посебан разлог за сумњичавост истиче то да је у једном акту хиландарског игумана Доротеја улога српске царице у вези са Келијом светог Саве Јерусалимског приказана битно другачије⁵⁰. Даљу тешкоћу

⁴⁶ *Ibid.* 333, нап. 231. Остале исправе су: повеља манастиру светог Николе у Добрушти (Хил. 29), датована 6852. (1343/1344!) годином (издања: Т. Флоринский, *Афонские акты*, 63-65; *Зак. спом.*, 718-720; *Chil. sl.*, 476-478, н° 33); повеља Хиландару од 12. децембра 1347. (Хил. 34) којом српски манастир прима на поклон Ливаду и Палеокометицу код светогорске превлаке (издања: Д. Аврамовић, *Описаніе древностый србски*, 47-51; *MS*, 124-128, н° СХП; *Зак. спом.*, 416-417; *Chil. sl.*, 489-493, н° 37) и повеља од 26. априла 1348. (Хил. 33) којом су пописане хиландарске међе на Светој Гори (издања: *MS*, 129-132, н° СХV; Р. Ј. Šafarik, *Pamatky*, 99; *Зак. спом.*, 418; *Chil. sl.*, 501-505, н° 40).

⁴⁷ За Хил. 34 (12. децембар 1347) уп. А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе. I Повеље цара Душана о метохији св. Петра Коришког. II Печати на Душановим повељама*, Гласник СНД 2 (1927) 41, н° 8; *Српски грамоти*, 191-193, н° 66; Ћирковић, *Игуман Јован*, 60. За Хил. 33 (12. април 1348) в. *Српски грамоти*, 193-194, н° 67; Ћирковић, *Игуман Јован*, 62.

⁴⁸ Уп. мишљење М. Николић, *Властелинство манастира Св. Николе у Добрушти*, ИЧ XXIV (1977) 75, по коме села дарована спорном повељом Хил. 29 „чине са ранијим поседима једну територијалну целину, тако да се увећани посед Св. Николе пружа на запад до граница дечанског и на исток до међа арханђеловског властелинства“; в. и карту на стр. 74. Уп., такође, М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара у средњем веку*, Манастир Хиландар, САНУ – Галерија, прир. Г. Суботић, Београд 1998, 86.

⁴⁹ Синдик, *Акта*, 127, н° 149/151 (Свт. 11). Не изјашњава се у погледу аутентичности Хил. 30 и 31; уп. *исто*, 40-41, н° 30 и н° 31 (А 4/11).

⁵⁰ Ћирковић, *Игуман Јован*, 65. Акт игумана Доротеја из 1359-1361. године којом уступа на старање Карејску келију светог Саве монахињи Јелисавети (царици Јелени) објављен је у В. Мошин, *Акти братског сабора манастира Хиландара*, Го-

представља чињеница да се у *две*, према Ћирковићевом суду, повеље за Карејску испосницу на различит начин говори о даривању Хиландарске болнице⁵¹. Како поклоне болници бележи и општа хиландарска хрисовуља из 1348. године која пописује манастирске метохе у српским и грчким земљама Царства⁵², Ћирковић закључује да је, с обзиром на постојање *три* варијанте о даривању болнице, морао постојати аутентичан Душанов документ који је прерађиван, а да је њему најближа формулација из Хил. 30 где се на конкретан начин говори о куповини морског ловишта и његових граница⁵³.

Одговарајући на критичке опаске наведених истраживача везане за питање аутентичности карејских хрисовуља, почећемо од Острогорског и Синдика. Њихове примедбе на потпис повеље Хил. 149 спадају у домен спољне критике извора и не доприносе решавању проблема веродостојности ове исправе. Стога ћемо њих узети у обзир тек кад будемо говорили о оригиналности наших докумената. С друге стране, Ћирковићеве сумње протежу се на читав корпус ка-

---

дишњак Скопског ФФ IV (1939/40) 193-194, n° V. Описе ове исправе в. у *Српски грамоти*, 207-208, n° 72; Синдик, *Акта*, 91-92, n° 97 (А 6/24).

⁵¹ Ћирковић, *Игуман Јован*, 67. Заправо, само се у хрисовуљи Хил. 30 говори о даривању манастирске болнице: И тогда ц(а)р(ь)ство ми дарова болници хиландарскои ловице Ѣркинарје на мороу що коуних ѡт игоумена алоуско курь Марѣирја и ѡт старць мо(на)стира Ялоупа (Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 72-73, ред. 57-60). У Хил. 149 болница се уопште не помиње. Дарови о којима говори Ћирковић намењени су испосници у Кареји: к сѣмоу же царство ми приложи, да се дак ѡтъ коуке царства ни на всако годице ·р· перьперь венетицѣхъ и ·і· гоунь и ·і· кожоухъ и ·і· клашнь и ·і· мѣхъ сиренїа и ·і· сировъ и да си оузима всако лѣто на плочи ·н· сподъ соли и село кесерикі, що виуоу сокъ давали царствоу ми, този да даю кели светаго савы (*Chil. sl.*, 500-501, ред. 103-108, n° 39).

⁵² и да се дак ѡтъ палате царства ми ·с· перьперь венетицкыхъ всако годице оу болницоу, за доушоу царства ми, и сандалъ коимъ ке работати и ловити. и колико ксть ѡдровъ, всако годице да дактъ царство ми оу болницоу гоуник, и клашник, и пьсти, и постелк ѡдромъ (*Chil. sl.*, 495, ред. 73-77, n° 38).

⁵³ Ћирковић, *Игуман Јован*, 67. Аутор, иначе, сматра да је општа хиландарска хрисовуља интерполисани документ који се „ослања на једну или више аутентичних Душанових царских исправа“ (*Ibid.* 65). Не желећи да се на овом месту упуштамо у ширу анализу ауторових аргумената по овом питању (уп. *Ibid.* 65-67), упућујемо на резултате рада М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара према хрисовуљи цара Душана из 1348. године*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ, књ. ХСV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 35-50, чији је закључак да „хрисовуљи из 1348. треба указати поверење и сматрати је аутентичним актом“ (*Ibid.* 49).

рејских даровница и утемељене су на њиховим унутрашњим подацима и, како он каже, несагласности са обавештењима из аутентичних докумената.

Већ је речено да Ћирковић пребацује карејским исправама да се њихово приповедање о улози царице Јелене битно разликује од исказа у акту хиландарског игумана Доротеја из 1359-1361. године. Наиме, у дотичном документу стоји да је „благочестива и христољубива царица Србљем и Грком кира Јелена“, сада монахиња Јелисавета, измолила од игумана и манастирског братства Испосницу светог Саве и тако постала њен покровитељ⁵⁴. Међутим, иако су Хиландарци царици препустили да келију помаже по сопственој вољи, поставили су јој два услова који су обавезно морали да се поштују: да се исихастирија не одваја од манастира (не *отлоучениѣ бити келии отъ манастира*) и да се њен старешина поставља у складу са одредбама Карејског устава светог Саве (*старцоу ставити се по типикоу светаго Савы*)⁵⁵. С друге стране, у све три карејске хрисовуље јасно се каже да је Јелена добила право да бира и поставља старешину млчалнице *по свом нахођењу* (додуше уз питање и благослов хиландарског збора)⁵⁶.

На први поглед, неусклађеност између казивања аутентичне исправе игумана српске обитељи на Светој Гори и царских златопечатних повела као да иде у прилог Ћирковићеве сумњичавости према овим документима. Може се гледати, међутим, на читаву ствар и

⁵⁴ И испроси оу насъ иноуци келию, како да ксть и да именоукт се своа ки келиа (В. Мошин, *Акти братског сабора*, 194, ред. 25-26, п^о V).

⁵⁵ *Ibid.* 194, ред. 27-31, п^о V. Према слову Карејског типика исихастирија није попадала ни под власт светогорског прота, нити игумана Хиландара. Игуман и хиландарски монаси морали су да бирају келиоте међу истакнутим подвижницима, а најстроже се забрањивало постављање духовно недораслих људи у замену за новац. Уп. Свети Сава, *Сабрана дела*, 6.

⁵⁶ У Хил. 31 стоји: и да си изъбира отъ в'сега чина, х'лан'дар'скога. стар'ца коега любви, и полагаѣ въ тои с(ве)т'ѣи ккл'и. нь съ оупрошениемъ и бл(аго)с(ло)в(е)ниемъ х'лан'дар'ск'имъ. и по тое воли и хот'ѣни. а отъ иноудѣ да не боудеть, кромѣ цр(ь)кве х'лан'дар'ск'е (Ђ. Трифуновић, *Две повеле цара Душана*, 8, ред. 45-48). Хил. 149 каже: да си изъбира отъ в'сега чина хиландарскааго старца, когко х'шеть, и полага въ тои свет'ѣи кели, нь съ оупрошениемъ и благословениемъ хиландарскимъ и по е воли и хот'ѣни, а отъ иноудѣ да не боуде кромѣ цр(ь)кве хиландарске (Chil. sl., 500, ред. 67-70, п^о 39). У Хил. 30 читамо: и да си изъиракт отъ старцъ хиландарскихъ с бл(аго)с(ло)венк(ь) и въпросом хиландарским старца полагати въ ккл'и с(ве)таго Сави, а ѡд иноуд да не боуде тькмо отъ Хиландара (Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 72, ред. 47-50).

са другачијег становишта. Још су Радослав Грујић и Мирјана Живојиновић ово неслагање протумачили тиме да су Хиландарци морали да се повинују великом Душановом ауторитету и прекрше Карејски устав, али су, када је нестало силног владара, могли да наметну царици-удови поштовање одредбе Савиног устава о избору карејског старца⁵⁷. Да је овакво размишљање добро утемељено потврђују и следећа питања која можемо да поставимо: Зашто би фалсификатор написао да је српска владарка имала право да поставља старешину Испоснице светог Саве мимо келијског устава? Какву би корист он сам или средина из које потиче имали од таквог уметања? Пошто се све карејске хрисовуље чувају у Хиландарском архиву, није далеко од памети да би евентуални фалсификатор морао да потиче из редова хиландарских монаха. Зашто би он подметао царици Јелени извесна овлашћења која крње суверена права манастира и из којих не само да српска обитељ не може да извуче било какву добит већ, поред тога што јој је ускраћено право да бира првог човека исихастирије у Кареји, трпи и моралну штету јер је допустила нарушавање типика светог Саве? Намеће се одговор да Хиландарци нису имали никаквог интереса да искривљују податке о односу између царице Јелене и Карејске млчалнице и да је тај одељак несумњиво веродостојан.

Пошто мотив за фалсификовањем исправе готово увек лежи у њеном диспозитиву погледајмо шта садрже диспозиције карејских хрисовуља.

Без сумње најзначајнији поклон који је келија добила од Стефана Душана јесте село Косориће у Хвосну са засеоцима Днепољем, Дољанима, Чешковом и Челопецима⁵⁸. Дотично село наводи се у попису хиландарских имања у „Србији и Романији“ који доноси Душанова општа хиландарска хрисовуља из 1348. године⁵⁹. Косорићи ни-

⁵⁷ Р. Грујић, *Царица Јелена и ћелија св. Саве*, 54; М. Живојиновић, *Светогорске келије и тргови у средњем веку*, Београд 1972, 94.

⁵⁸ У формулисању ове одредбе постоје мање разлике међу повељама. У прилепским документима набројана су сва четири засеока (уп. *Chil. sl.*, 500, ред. 82-83, н° 39 за Хил. 149. и Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 72, ред. 54-55 за Хил. 30), док је у Хил. 31 једноставно речено: *оу хвост'нѣ село косорикк и съ в'семи хасел'ци*, без даљег прецизирања о којим насељима се ради (Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 8, ред. 34-35).

⁵⁹ *село косориккы съ меггами и съ вѣми правинами* (*Chil. sl.*, 495, ред 90, н° 38). М. Живојиновић (*Властелинство манастира Хиландара*, 39) претпоставља да су се та права односила и на четири косорићка засеока.

су посебно означени као власништво Карејске испоснице светог Саве Јерусалимског јер се у попису није правила разлика шта припада самом Хиландару, шта Хрусијском пиргу, а шта Савиној исихастирији, из простог разлога што су се и келија и пирг сматрали саставним деловима српског манастира. Према томе, казивање опште хиландарске хрисовуље сагласно је са карејским исправама.

Село Косориће фигурише и у судском спору између Хиландара и властеле Дмитра и Борислава, синова тепчије Хардомила, забележеном у акту Стефана Уроша III од 6. септембра 1327⁶⁰. Пред краљевски суд дошли су хиландарски игуман Гервасије и поменута браћа, власници Косорића, да би дефинитивно решили питање границе између Косорића и хиландарских поседа у његовом суседству. Краљ наређује приставу⁶¹ Градиславу Воишићу да закуне 12 стариник жоупланъ (старијих људи из тог краја) који ће показати куда треба да иде граница између косорићке и хиландарске земље⁶². Пошто су се стариници заклели, извршили су разграничење, а међе су уписане у повељу⁶³. Занимљиво је то да се у овом акту спомиње и један од заселака из карејских хрисовуља – Чешково, додуше овом приликом као чешково. Наиме, игуман и хиландарски монаси оставили су дѣмитроу за братомъ штъ свок землк комадъ чешково, да се похране, доклѣ к хотѣнїе звороу хїланѣдарскомоу⁶⁴.

Из ове исправе се види да је 1327. село Косорићи припадало властели Дмитру и Бориславу, док га 20 година доцније цар Душан прилаже, нема збора, као своје имање, Испосници светог Саве Јерусалимског у Кареји. Није неразумна хипотеза да су косорићки властелини умрли без наследника те је њихов иметак увећао владарски

⁶⁰ Издања: Р. Ј. Šafarik, *Pamatky*, 94-95; *Зак. спом.*, 397-398; *Chil. sl.*, 449-451, n° 23. Ово је једини помен тепчије Хардомила, а Милош Благојевић сматра да је он своју службу вршио за време краља Милутина (уп. *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 27).

⁶¹ Пристав је орган српског средњовековног правосуђа са извесним помоћним и извршним функцијама у судском поступку. Уп. *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 587 (А. Веселиновић).

⁶² *Chil. sl.*, 449, ред. 1-15, n° 23. О „стариницима“ в. *Лексикон српског средњег века*, 701-702 (Р. Михаљчић).

⁶³ *Chil. sl.*, 450, ред. 16-53, n° 23.

⁶⁴ *Ibid.* 450, ред. 26-27, n° 23. и вѣди [вѣда?] оузице манастирь, да си има свок, ни соуда ни пре и никим забавьно все мало голѣмо, како пише мега (*Ibid.* 450, ред. 27-29, n° 23).

посед. У сваком случају губи им се сваки даљи траг у изворима, а није мала ни вероватноћа да су умрли насилном смрћу, за шта је било подоста прилика у последњим годинама владе Стефана Дечанског и бурној епохи експанзије ка југу и повремених жестоких обрачуна са Угрима на северној граници у време краља и цара Душана⁶⁵.

Дакле, ни акт Уроша III не доноси податке који би оспоравали ваљаност казивања Душанових хрисовуља за Кареју, те из свега изнесеног произилази коначан закључак о њиховој аутентичности, а то је да им се може веровати.

***

Када је у питању оригиналност наших хрисовуља, онда не важе исти закључци за сва три документа.

Пођимо најпре од онога што је најлакше утврдити, а то је оригиналност најкраће исправе из читавог корпуса, мале хрисовуље издате у Прилепу (Хил. 30). Ту је несумњиво реч о препису из, највероватније, XVII столећа⁶⁶.

Повеље Хил. 31 и Хил. 149 представљају, с друге стране, мало сложенији проблем за анализу. Али, кренимо редом. Осврнимо се најпре на старију – Хил. 31.

У овој златопечатној повељи употребљава се логос-формула: црвеним мастилом исписане су речи **СЛОВО** у промулгацији, **ХРИСОВОУЛОУ** и **СЛОВЕСЯ** у санкцији и **ХРИСОВОУЉ** у короборацији⁶⁷. Иако се овакво коришћење слово-формуле не подудара сасвим са праксом византијске царске канцеларије⁶⁸, доста добро кореспондира са још увек недовољно дефинисаним правилима српске дипломатике. Потпис, **СТ(Е)ФАНЪ ВЪ Х(РИ)С(Т)Я Б(ОГ)А БЛ(А)ГОВѢРНИ**

⁶⁵ Изгледа да Хиландар од Дмитра и Борислава никада није тражио назад **командь ческово**, који је временом постао саставни део косорићког атара, а на крају је припао манастирској келији у Кареји заједно са читавим поседом.

⁶⁶ *Српски грамоти*, 181-182, n° 62; Синдик, *Акта*, 40, n° 30; Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 70. Исправа не садржи ниједан елемент документа изашлог из царске канцеларије (логос-формула, датум и потпис црвеним мастилом).

⁶⁷ Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 8, ред. 53-54, 55, 56, 62. Уп. и фотографију на стр. 16.

⁶⁸ О византијској логос-формули в. *Грчке повеље*, LXXII-LXXIII. Реч логос испишује се црвеном бојом три пута у три различита падежа, а никада у санкцији или промулгацији (којих углавном и нема у византијским царским документима).

ЦАРЬ, такође је црвеним словима⁶⁹, а слична варијанта (СТЕФАНЪ ВЪ ХРИСТА БОГА ВЪРНИ ЦАРЬ) забележена је на оригиналној Душановој повељи светогорском манастиру Ватопеду из априла исте, 1348, године⁷⁰. Дакле, спољашња дипломатичка мерила дају нам за право да ову исправу убројимо у оригинале.

У таквом ставу још више нас утврђују запажања Ђорђа Трифуновића везана за проучавање надредних знакова, пре свега оксија и пајерака. Наиме, примећује се да новоштокавска акцентуација речи незнатно преовлађује над староштокавском, а управо је XIV век преломно раздобље, истиче Трифуновић, када нови акценатски систем све више преовладава⁷¹. Такође, књишки манир стављања пајерка подсећа на сличан обичај у другим исправама Стефана Душана и Стефана Дечанског (нарочито у дечанским хрисовуљама)⁷².

Иако Синдик указује да изгледа како су прорези за врпцу од печата неправилно начињени⁷³, сматрамо да претходно излагање даје довољно основа да се Хил. 31 сврста у оригинална документа.

Најопширнија карејска хрисовуља, Хил. 149, поставља и највеће тешкоће када је реч о решавању питања њене оригиналности. Највеће сметње њеној оригиналности чини титула самодршца у потпису, на шта је до сада већ била скренута пажња⁷⁴. Можда мање значајна, али свакако незаобилазна, јесте примедба да су „слова у потпису танка, што је неуобичајено у дворским канцеларијама“⁷⁵. Но, ако су претходни аргументи довољни да се најозбиљније посумња у оригиналност Хил. 149, ситуација је отежана тиме што у њој постоје извесни елементи својствени оригиналима. То се, пре свега, односи на покушаје артикулације логос–формуле и исписивање две последње цифре у датуму црвеним словима⁷⁶. Ако, међутим, пажњу обра-

---

⁶⁹ Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 8, ред 64; уп. и фотографију на стр. 17.

⁷⁰ *Грчке повеље*, 146, н° XVIII.

⁷¹ Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 5.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Синдик, *Акта*, 40, н° 31 (А 4/11).

⁷⁴ Г. Острогорски, *Автократор и самодржац*, 333.

⁷⁵ Синдик, *Акта*, 127, н° 149/151 (Свт. 11).

⁷⁶ Уп. АСАНУ 7903а/27. Црвеним мастилом написани су СЛОВО у промуглацији (127. ред), ХРИСОВОУЛОУ у санкцији (128. ред) и у датуму последње две цифре ·̄sw̄n̄s̄· (142. ред). Овакво писање датума одлика је *par excellence* византијске царске дипломатике, али се у српској дипломатичкој пракси није увек примењивало. Могло би се приметити да је у цариградској канцеларији обавезно да се и број ин-

тимо иницијалима писаним киноваром приметимо да их је много више него у Хил. 31. Тамо су била свега три, док их је овде 14⁷⁷! Уз то су црвеним мастилом написане и читаве речи (**ЦАРЕМЪ, ЦАР-ИЦЮ, ЦАРИЮ**). Подсећамо још једном да се у византијској царској канцеларији црвеном бојом истичу само логос-формула, поједини елементи датума, царски потпис и евентуалне допуне текста које уноси василевс својеручно. Премда српска канцеларија није установила стриктна правила везана за употребу киноара, могло би се помислити да је оволики број иницијала у црвеној боји заиста превише за један оригиналан акт. Употреба појма **записаник** на месту где се у Хил. 31 каже **златопечат'ное СЛОВО** појачава сумње у оригиналност Хил. 149, поготово што на истом месту⁷⁸ и Хил. 30, за кога смо видели да је познији препис, такође користи реч **записаник**. Погледамо ли пажљивије Хил. 30 установићемо да се у свим случајевима сем једног ова исправа доследно назива „записанијем“⁷⁹.

Из свега досад реченог може се закључити да аргументи против оригиналности Хил. 149 ипак претежу над онима који иду у њен прилог, те је коначан суд да је ова хрисовуља сачувана у препису, истина много старијем него што је то случај са Хил. 30, чије би време настанка тек требало прецизније одредити анализом палеографских својстава исправе која се чува у Хиландарском архиву.

Напоследку, изнесимо и сумарне резултате нашег претресања проблема оригиналности карејских хрисовуља Стефана Душана. Показало са да је само прва у том корпусу, златопечатна повеља обнародована на Чахри код Скопља, заиста оригинал, док су обе прилепске хрисовуље сачуване само у преписима.

***

дикта истакне црвеном бојом, чега нема у нашој хрисовуљи – да ли услед хаотичних српских дипломатичких регула или зато што се не ради о оригиналу?

⁷⁷ Уп. АСАНУ 7903а/27. В. и нап. 21.

⁷⁸ Реч је о почетку санкције: *аще ктѡ наважденїемъ дїаволиимъ потъщит се разорити сїе записаник мною царемъ стефаномъ...* (*Chil. sl.*, 501, ред. 110-111, н° 39). За одговарајућа места у Хил. 31 и Хил. 30 в. Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 8, ред. 55-56 и Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 73, ред. 65-66.

⁷⁹ У промуглацији читамо: *И сїе златопечатное слово ц(а)р(ь)ства ми* (Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 73, ред. 63-64), док је у короборацији поново „записаније“ (*Ibid.* 73, ред 72).

Из повеља цара Душана Карејској келији светог Саве види се какав је значај та установа имала за њега. У тим даровницама цар не пропушта да нагласи легитимност свог положаја (**благословениемъ божїимъ дарован'но ми бысть царствіе**) и истакне да је он „изданак доброг корена светих родитеља“⁸⁰. Такође, светим прецима уписује у заслугу да су својим молитвама суделовали у уздизању његове државе на царство⁸¹. Чињеница је и да је царица Јелена постала други ктитор Исихастирије светог Саве, што је пре ње био само краљ Милутин⁸². На тај начин је између супруге првог српског цара и светог Саве Српског, утемељивача млчалнице у Кареји, остварена непосредна веза. То што се Душан лично није прихватио покровитељства над Карејском испосницом могли бисмо да објаснимо тиме да та келија за њега, ипак, није имала онакву важност као за његовог деду, Стефана Уроша II, коме је представљала изузетно значајну етапу у спровођењу властитог монашког програма⁸³. Претпостављамо да цар Душан 1348. године, с обзиром на то да је био у пуној животној снази, није размишљао о будућем замонашењу, док из потеза његове супруге можемо да закључимо у ком су правцу биле усмерене њене мисли. Да је ктиторство царице Јелене над Карејском келијом било припрема за њено приступање монашким редовима потврђује и акт хиландарског игумана Доротеја из 1359-1361. године, у коме се са топлином говори о монахињи Јелисавети и њеном покровитељству над Испосницом светог Саве, али се заштитничка улога царице-удове ставља у границе Карејског устава.

---

⁸⁰ *Chil. sl.*, 498, ред. 18-19, 24-25, н° 39; Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 7, ред. 13-14, 19; Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 71, ред. 17-18, 24-25.

⁸¹ *Chil. sl.*, 498, ред. 23-24, н° 39; Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, 7, ред. 18-19; Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана*, 71, ред. 22-23.

⁸² О томе говори интерполирана Милутинова повеља Карејској келији из 1317/1318. године (издања: Арх. Леонид, *Историческое описаніе*, 136-138; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1890) 15-17; *Chil. sl.*, 418-423, н° 17; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 180-184, н° I). Уп. В. Мошин, *Акти братског сабора*, 183, ред. 144-146, н° I. В. и Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Уроша II Милутина Карејској келији светог Саве из 1317/18. године и однос келија-манастир у светлу аделфата*, Прилози за КЛИФ LXVIII (у штампи).

⁸³ О монашком програму краља Милутина в. Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Уроша II*.

Dragić M. Živojinović

The Carian Charters of Stefan Dušan

Summary

The three gold stamped charters of Emperor Stefan Dušan from 1348 granting the Carian Cell of St. Sava of Jerusalem the village of Kosorići in Metohija were creating some doubts among the Serbian scholars studying the Middle Ages as to their authenticity. A detailed analysis of data contained in these charters, as well as the comparison with other documents treating similar subjects (the charter of King Stefan Dečanski dated September 6, 1327, and the act of the Chilandar prior Dorotej from 1359-1361), have shown that the Carian documents could be taken at face value. The outside features of the analyzed documents show that the first one – the charter issued in Čahra by Skoplje – is an original, while both charters issued in Prilep are copies. The set of Carian grants of Emperor Dušan points to the importance of the St. Sava of Jerusalem's Cell for him. This could be seen most clearly in the fact that the Empress Jelena became the second protector of this Cell – before her this had been King Milutin only – thus establishing a direct link with the founder of this Cell the Serbian St. Sava.